

~~K 5817~~

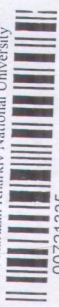
П/73936

ЧЕРВОНИЙ ШЛЯХ

1933г №4

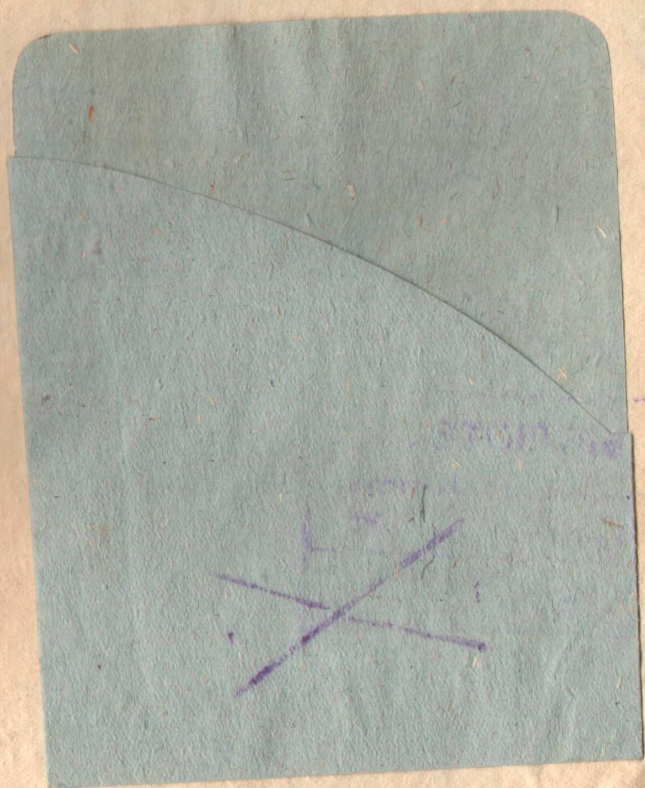
V.N. Karazin Kharkiv National University

00721335

5

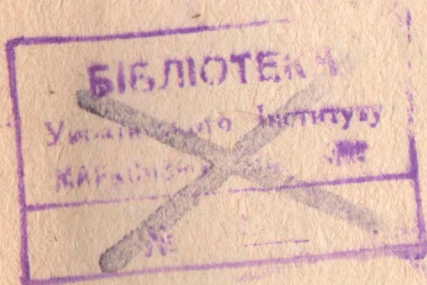
R5817

Червоний

ш л я х

~~192~~

1933

№ 4

1 9 3 3

ПРИЙМАЄТЬСЯ ПЕРЕДПЛАТА НА ДРУГЕ ПІВРІЧЧЯ 1933 РОКУ

НА ЛІТЕРАТУРНО-ХОДОЖНІЙ, КРИТИЧНИЙ
І ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНИЙ ЖУРНАЛ

„ЧЕРВОНІЙ ШЛЯХ“

РІК ВИДАННЯ ОДИНАДЦЯТИЙ

Журнал виходить за редакцією: В. Кузьміча (т. в. о. гол. редактора) і членів редколегії Дм. Гордієнко, О. Копиленка, М. Майського, В. Меллера та О. Слісаренка

УМОВИ ПЕРЕДПЛАТИ:

на 1 рік 18 крб.	на 6 міс. 9 крб.	на 3 міс. 4 крб. 50 к.
------------------	------------------	------------------------

Передплату приймають усі поштові філії, листоноші та агентства „Союздруку“.

Адреса редакції — Харків, вул. К. Лібкнехта, № 11, 2-й поверх, кімн. 13.

НА УВАГУ АВТОРІВ: редакція „Червоного Шляху“ залишає за собою право скорочувати статті й робити зміни редакційного характеру.

Вірші, не прийняті до друку, не зберігаються і з приводу них редакція не листується.

Рукописи мусять бути надруковані на машинці і на одній стороні аркуша.

Зміст журналу „Червоний Шлях“ № 5

(Т р а в е н ь 1933)

Павло Усенко. Відступ. Поезія.

Дм. Гордієнко. Чучупаки. Оповідання.

Терень Масенко. Дівчата. Поезія.

Петро Панч. Право на смерть. Роман (далі).

Минола Шпан. В повітрі бій. Поезія

Артур Нестлер. 1002 ніч, або Старо-бухарський паноптикум. 3 вів.
переклад Е. Касиєнко.

Еugen Фомін. ***. Поезія.

Д. Левинович. Ненависть. Нотатки про роман Володимира Гжицького — „Доктор Вовгура“.

Ч е р в о н и й Ш л я х

літературно-
художній
критичний
і громадсько-
політичний
ж у р н а л

11-й рік видання

ЦЕНТРАЛЬНА НАУКОВА
БІБЛІОТЕКА ХДУ.
№ 20669

ЦЕНТРАЛЬНА НАУКОВА
БІБЛІОТЕКА ХДУ
№ 173936

У. С. Р. Р.
Наук.-иссл. институт Ра-
дянської Академії Наук
БІБЛІОТЕКА

д в о у
література
і мистецтво

№ 4
1 9 3 3

Бібліографічний опис цього видання
вміщено в „Літописі Українського Дру-
ку“, „Картковому репертуарі“ та інших
показниках Української Книжкової Па-
лати.

Техкер—Н. Василевський

Здано до складання 25-V-33 р.

Підписано до друку 5-X-33 р.

Формат паперу 72×108

Вага 1 м. ст. 50 кг.

Пап. арк. в 1 прим. 3¹/₈

Друк. знак. в 1 папер. арк. 100.000

Зам. 856

Головліт 2076

Тираж 2.500 прим.

І В. Г О Н Ч А Р Е Н К О

поезія формування українського фашизму

„про молодомузців“

Розвиток капіталізму наприкінці XIX ст. в Росії, а відтак і на Україні приніс із собою певне перегрупування в розміщенні класових сил та наростання антагонізму поміж ними. Тоді ж на шлях капіталістичного розвитку ступила і Західня Україна, привертаючи своїми нафтовими джерелами увагу австрійського, німецького та інших капіталів.

З одного боку — виростає і дужчає, щодалі більше усвідомлюючи свою революційну роль — пролетаріат, з другого, поруч поміщицької буржуазії, виростає нова промислова буржуазія.

Українська інтелігенція, за винятком найсвідомішої передової революційної частини, що пішла до пролетаріату, — українська буржуазна і дрібнобуржуазна інтелігенція формує ідеї нової національної буржуазії, бореться за автономну буржуазну Україну. Значна частина інтелігенції, — каже т. Коряк, — пішла війною проти „всього російського“, проти російської культури взагалі.

До цього табору реформаторів на фашистський лад українського націоналізму, як його авангардний загін — належать і модерністи — „хатяни“ на Наддніпрянщині та „Молодомузці“ на Західній Україні.

Нова українська буржуазія та її інтелігенція вдивляється на Захід, на Європу. Відбувається процес політичної культурної і психологічної орієнтації на Захід. І це тоді, коли капіталізм дійшов вершин свого розвитку, коли суперечності капіталістичної системи нарастають з революційною швидкістю, коли капіталізм вступив в останню стадію свого розвитку — імперіалізм.

У буржуазній літературі запанував декадентський стиль, що стверджує моральний розклад буржуазної психіки, ідейну убогість і безперспективність буржуазії.

Але неправильно шукати коріння українського модернізму виключно у європейських впливах декадентської філософії, мистецтва, літератури. Модернізм виростав на ґрунті ідейно-політичного розкладу української буржуазії, на ґрунті банкрутства її ідей національного відродження — утворення буржуазної української держави.

Модерністичний напрямок в українській літературі формувався в боротьбі з народництвом, що домагалось у своїй програмі автономії в межах царату і орієнтувало літературу на рівень культури — куркуля, ставлячи перед літературою основну ідею — „громадського слугування“. Нова буржуазія не могла миритися з ідеями старої, просвітянської буржуазії. Як уже згадувалось, її політичний курс спрямовується на Європу. Звідси європейська орієнтація модерністів, як представників нової буржуазії.

Клас буржуазії — доби згасання капіталізму — не міг створювати прогресивних ідей, здатних організовувати і рухати суспільний розвиток. Теперішні її ідеї, зумовлені кризою капіталізму, стають реакційними, ворожими суспільній більшості і розвитку продукційних сил. Звідси — безпорадність, розпач, моральний розклад буржуазії та її інтелігенції.

Настрої тодішньої інтелігенції, її зневіру і розпач, усвідомлення своєї закутості і безсилля яскраво виявлені у Пачовського:

Чому я не родився в часах воєнних боїв,
Щоб дух мій ріс, огнем горіли думи
І моє слово грало посмертні шуми,
Хвали народу мого і його героїв?
Огонь потух, душа народу плала
У прогалину карлиної туги,
В багні зневіри, сонности, наруги
Карліє дух, і гордість наша шумом стала...

Модерністичні мотиви в буржуазній літературі запанували ще з більшою силою під час реакції, коли після революційного піднесення настає доба його затухання. Революційно-радикальна література відтискується течіями занепадницької „модерної“ літератури. Боротьба не за класово-суспільні інтереси, а за щастя індивідуальності — такий девіз цієї літератури. Крайній індивідуалізм та песимізм, культ „чистого мистецтва“, містика, ось що характеризує модерністичний напрямок у літературі. Таку приблизно характеристику модерній літературі дав В. Воровський у статті „О буржуазности модернистов“ (соб. соч. т. II стр. 348 — 356).

Все це характеристичне і для творчості „молодомузців“.

Молодомузці — це група західно-українських модерністів, що 1906 р. об'єдналася навколо видавництва „Молода Муза“. Сюди увійшли головні поети — П. Карманський, Б. Лепкий, В. Пачовський, Ст. Чернецький, Сидір Твердохліб та інші, менш відомі літературні імена. З прозаїків найвидатніший

М. Яцків. Буржуазна і форсоцівська критика називає молодомузців дрібнобуржуазною інтелігенцією, носіями дрібнобуржуазної ідеології.

Б. Якубський, характеризуючи дореволюційну західно-українську поезію (вступна стаття до альманаху „Галицька та буковинська поезія початку XX ст.“), вважає, що головною силою в ній є дрібнобуржуазна інтелігенція, яка відбиває настрої дрібної буржуазії в боротьбі з великою буржуазією. До цієї соціальної категорії відносить він і молодомузців. У нього молодомузці — це дрібнобуржуазна інтелігенція, що розчарувалася в революційних ідеях, „відмовилася від народу і закопалася в індивідуальне“. І тільки.

Не меншу доброзичливість у визначенні класового обличчя західно-українських модерністів виявив Ф. Якубовський.

Вірно характеризуючи „хатя“, як речників молоді української буржуазії з її войовничим націоналізмом (фашизмом), Ф. Якубовський вигороджує від цього молодомузців. У нього:

„Галицькі модерністи, а на Наддніпрянській Україні Микола Вороний цього періоду консолідації суцільної національної свідомості (?) в такій повній мірі (порівнюючи до Чупринки і Олеса І. Т.) не відбили. Вони в більшій мірі лишилися вірними попередньому етапові розвитку модернізму з притаманною йому розірваною свідомістю дрібної буржуазії, з чималим впливом деформованих ідеологій великої західно-європейської буржуазії“.

Одразу треба заперечити твердження Ф. Якубовського про дрібнобуржуазну природу модернізму молодомузців.

Інакше, як можна говорити про ідейну „консолідацію“ західно-європейських модерністів із наддніпрянськими? Інакше як можна розцінювати ту прихильність і теплий притулок, що його завжди мали молодомузці у войовничо-націоналістичній „Українській хаті“?

Так заплутує формалістична та форсоцівська критика класове коріння українського модернізму, об'єктивно приховуючи його буржуазну, націоналістичну суть.

З цього погляду не має собі прецедентів стаття М. Степняка „Поети „Молодої музи“, надрукована у № 1 „Червоного Шляху“ за 1933 рік.

Цю статтю цілком правильно скритикував т. Шупак у „Комуністі“ (9/V-33 р. „Неприхований формалізм і націоналізм“), розкривши буржуазний характер формалістичної методи Степнякової та одверте протаскування націоналізму під прозорим покривалом формалізму.

Головна суть статті М. Степняка — ревізія марксівських поглядів на класову природу модерністичного мистецтва, як мистецтва політичного й ідеологічного „закату“ буржуазії. Цього не приховує і сам Степняк. Він одверто заявляє:

„...завдання нашої статті до певної міри лежить у площині ревізії“.

У площині ревізії попередньої критики, зрозуміло, в тому числі марксівської. „Ревізія“ М. Степняка вражає своєю одвертою зухвалістю. Провідна ідея статті — за всяку ціну заперечити модернізм творчості молодомузців, тобто — реабілітувати їх, як представників націоналістичної буржуазії: подруге, що випливає з першого — приховування буржуазно-націоналістичної природи творчості „молодомузців“, потрете — намагання подавати цих речників українського націоналізму за письменників, що творили позитивну справу — тобто, що вони „прорубували для української літератури вікно в Європу“ і, по четверте — що головню і переслідуює М. Степняк — жалюгідне намагання орієнтувати розвиток української радянської поезії шляхами націоналізму.

Класова природа модернізму — його буржуазність. І те, що молодомузці подекуди були вихідцями із дрібної буржуазії і становили собою декласовану інтелігенцію, звичайно, не може бути доказом, як цього хоче формаліст Степняк та інші, — того, що молодомузці є речники декласованої інтелігенції, а не буржуазії. Одно другого не заперечує. Декласована буржуазна інтелігенція ставала ортодоксально-класовою, коли цього вимагав її клас під час антагоністичного заострення класових суперечностей.

Та — на перший погляд „опозиційність“ і невдоволеність панівним класом — австро-німецькою і російською буржуазією, що часом зустрічається в творах західньо-українських модерністів — поперше, має під собою націоналістичний ґрунт, вирощується на ідеалі української держави, — подруге — ця модерна інтелігенція невдоволена доти, доки завойовує собі теплий куток, одержує матеріальні вигоди від панівної буржуазії. Це красномовно стверджує „перебігання“ „модерністів“ Яцкова, Твердохліба та інших до табору польської буржуазії.

Отже „молодомузці“ — основоположники галицького модернізму — яскраві представники націоналістичної буржуазії. У їхній творчості відбито „хвору“ ідеологію тодішньої української буржуазії, її орієнтацію на західньо-європейську буржуазію, де вона (українська буржуазія) шукала свого останнього порятунку.

Звідси — боротьба із просвітянською літературою, орієнтація молодомузців на тодішню західньо-європейську літературу. Звідси — ідеологічна і художня убогість властива для декадентської літератури, що виростає на хисткому ґрунті безідейності і безперспективності вмирующего класу. Звідси — гасло „Молодої музи“ — „мистецтво для мистецтва“, войовничий націоналізм, крайній індивідуалізм, порнографія і на решті містика.

Формування ідеології фашизму, — таке логічне завершення розвитку ідеологів націоналістичної буржуазії. Саме з цього погляду і варто розглянути спадщину західно-українських модерністів.

Петро Карманський — чи не найповніше відбив настрій — розпач і безперспективність української буржуазії в своїй поезії. Це — найтиповіший представник модерністів європейського типу в тодішній українській літературі, найяскравіший виразник крайнього індивідуалізму і песимізму.

Мотиви творчості Карманського — особисте страждання, природа, вірші про нещасливе, зрадливе кохання, сатира усвідомлення нікчемності, історичної приреченості на загибель його буржуазного покоління, націоналізм.

Ось як виглядає лірика „чистого“ естетизму, вірші про природу, що сумує йому в унісон:

Ой, люлі, люлі, зловіщий смутку:
Зідхає троща, хвилює лан,
По межах чорна задума блудить,
А хору душу повив туман,..
.....
Чогось так сумно... З гробів несеться
Якесь таємне сумне квиління
Співають півні і серце б'ється:
Скінчиться швидко моє терпіння?

Не тільки песимістична єдність розпачу поета і природи, а яскраво виявлена містика. Як і його класові, Карманському нема життя в цьому земному, реальному світі і він шукає заспокоєння в містиці, прислухається до загробного „квиління“, чекаючи кінця „страждання“ — одною ногою ступає в потойбічність.

Такі мотиви пронизують усю творчість Карманського — і тому вона не має якихось відмінних, що різнилися б один від одного — етапів. Цей своєрідний декадентський монізм характеристичний і для всіх інших молодомузців.

Починаючи від першої збірки „Люлі, люлі, химерний смутку“ і кінчаючи останніми творами, друкованими у фашистських періодичних виданнях Донцова — одна і та ж тужливість і розпач поезії ідейного гниття буржуазії.

Проте, не тільки сатиричні твори, а й лірика Карманського не позбавлена певного порядку — „громадських“ мотивів. Тут Карманський однаково оплакує дійсність свого класу — з декадентських позицій.

Так звані „соціальні“ вірші і сатира поета — це теж суцільна зневіра в собі, в „друзях“, в ідеї української держави.

У цій „громадській“ поезії Карманський яскраво виявляє своє обличчя трубадура української буржуазії і найбільше того крила, що зневірилося, втратило будь-які перспективи,

кинуло себе „напризволяще“, але з вогником надії, що час-від-часу спалахує злобою і надією.

У поезіях Карманського — яскраво виявлена ідеологія буржуазії доби занепаду. В поезії Карманського закладені муки народження фашистської ідеології української буржуазії.

А тим часом буржуазна, форсоцівська і т. п. ворожа нам критика, з усіх сил намагається показати творчість Карманського в меншій мірі, як продукт „критичної доби“ (Б. Якубський), як дань часу, мовляв — поет не винен, що жив за таких умов і т. д. Більше того, деякі критики, особливо відомий „знавець“ „молодомузців“ М. Степняк — робить його мало не революційним поетом, бо ж він оспівував „ватажка бідноти“ (!) Залізняка.

У цьому плані слід розглянути класову природу „громадської“ поезії П. Карманського, розкрити „опозиційний характер“ його деяких поезій і зрештою зупинитись на сатирі, яка Б. Якубському здається такою влучною і М. Степнякові протибуржуазною, сповненою „виразного соціального протесту проти капіталістичної дійсності початку XX століття“ (М. Степняк).

Справді, у Карманського іноді зустрічаються поезії із соціальним забарвленням і навіть з вигуками погроз проти панівної австро-німецької і російської буржуазії.

Розкошуйтесь жалем наших бідних батьків,
Що по селах банують за нами;
Бережіться лишень, щоб народ не схотів
Почислитися з своїми катями...

На парі приблизно такого характеру цитат М. Степняк намагається довести, що творчість Карманського та взагалі молодомузців — багата на соціальні мотиви (в розумінні обстоювання інтересів соціальних низів) що не такі вже вони, „молодомузці“, й реакційні, як говорить марксівська критика, що молодомузці, як бачите, зовсім не практикували гасла „мистецтво для мистецтва“, одне слово — вони не представники модернізму, символізму, не речники української буржуазії доби занепаду.

Яка ж усе таки класова суть цитованого нами вірша? Чи не має, справді, шансів М. Степняк на підставі подібних віршів хоч частково реабілітувати творчість Карманського від її декадентського буржуазного походження?

Критика типу М. Степняка атестує такі рядки Карманського, як революційну поезію. Вона просто плутає революційність з націоналістичною опозиційністю. Оця опозиційність української націоналістичної буржуазії і висловлена в цитованих рядках поезії Карманського.

Карманський був „революційним“ остільки, оскільки була „революційною“ українська буржуазія, що прагнула самостій-

ної української держави, оскільки вона була опозиційною до великодержавної панівної буржуазії — російської на Наддніпрянській Україні та німецької в Галиччині. А ця опозиційність зворушливо поєднувалася з вислужуванням і продовжувалася до моменту одержання затишного кутка. Така буржуазно-націоналістична природа її „революційної“ опозиційності.

Зрештою на перший погляд соціальний зміст вирваних з контексту вірша цитованих рядків поглинається явно націоналістичною ідеєю всієї творчості, ідеєю оплакування „закового краю“.

І з жалощів згинаються коліна,
І хочеться припасти до могил,
І так ридать, щоби ціла країна
Почула в собі бунт укритих сил.

Нема потреби коментувати одверто націоналістичний зміст цих рядків!

А тепер варто розкрити „соціальну загостреність“ сатири П. Карманського „проти“ існуючого ладу і „проти“ буржуазії.

Здавалося б, що сам факт наявності сатиричної творчості у Карманського додеякої міри суперечить його основному лейтмотивові і ніби не притаманний декадентському характерові творчості. Зовсім не так. Сатира Карманського досить мирно уживається з його занепадницькою лірикою. І саме тому, що вона своєю класовою природою тотожна з цією лірикою. І лірика, і сатира Карманського — це близнята декаденсу, породжені ідейним розкладом буржуазії.

Сатиричні твори цього поета найбільше репрезентовано в збірці „Al fresco“ (1917 р.). І спрямована ця сатира не проти — а „про“ рідне Карманському соціальне оточення — головню про інтелігенцію. Ця сатира зовсім не загострена проти буржуазії і нової інтелігенції, вона лише розкриває гірку правду аморальності, безідейності, продажності і т. п. — цвіту української буржуазії — її інтелігенції. В цій сатирі виявлене відчайдушне усвідомлення буржуазії про її історичну неминучість зійти з кону історії, — загинути.

У сатиричному вірші „Жаби“ Карманський обрушується на своїх однодумців, що погрузли в болотному багновищі життя.

Так добре в тім грузькім багні,
Так гарно тут, так поетично!
Так любо жити в тихім сні,
Так добре й так при тім практично!..

У сатиричних віршах Карманський тужить, як і в ліриці. У ній виступає він не проти основ буржуазного укладу, не проти буржуазії, як класу, а лише проти тупости, нерішучости, проти ідейного гниття і розкладу. Його сатира обривається трагічним констатуванням. Та й не можна чекати від

Карманського гострої протибуржуазної сатири, коли він сам ідеолог буржуазії, коли сатира ця мала хисткий ґрунт декадентського болота.

Така сатира Карманського.

Я син часу: дитя всіх ваших смутків, болів,
Всіх ваших скорбних дій і всіх нових недуг;
В моїй душі лежить гніздо всіх ваших молів
Безсилив поривань, і сліз, і вічних туг.

Оце саме — усвідомлення Карманським його власної реакційності і бездоріжжя його класу деякі критики знову пробують використати для реабілітації буржуазного поета, для видачі йому атестату на революційність.

Звичайно, і тут усі рекорди побив М. Степняк. І то не дивно, що він, поставивши завдання реабілітувати, як писав у „Комуністі“ С. Шупак — українську буржуазію, старанно обминає факти з політичної діяльності молодомузців, а також їхні вірші, що йдуть проти Степнякової націоналістичної настанови.

Так, наприклад, він часто посилається на формалістичну статтю того ж Б. Якубського „Поезія критичної доби“ („Галицька та Буковинська поезія“), в якій, між іншим, є таке місце:

„У рік видання книжки „Al fresco“ поет бере активну участь у праці Української народної ради на Тернопільщині, віддається роботі утворення самостійної України, справі рокованій на невдачу; але він на те й поет, щоб бачити трохи далі, ніж його сучасники-однодумці. У своїй п'ятій книжці Карманський гостро засуджує тодішнє болото галицько-української суспільності, її тупу порозумілість, гнучку та лякливо політику її „діячів“ і т. д.“

Все це Б. Якубовський вважає за позитивність сатири Карманського, за його політичну прозорість, вбачає в цьому момент рішучості поета і шкодує, що йому (поетові) „не надовго вистачило мотивів політичної сатири“, тобто за тим, що Карманському не пощастило бути лікарем невігойних ран на гнилому тілі української буржуазії. Хвалити сатиру, що підкорена ідеї буржуазної України — це значить симпатизувати цій ідеї.

Факт про націоналістичну діяльність Карманського варто було навести з того погляду, що це кидає яскраве світло на його сатиру, наочно підводить базу для її націоналістично-буржуазного змісту і разом б'є по М. Степнякові й по інших буржуазних формалістських критиках, які намагаються довести революційність творчості Карманського.

Буржуазність сатири Карманського не викликає сумніву, як і буржуазність його всієї творчості.

Петро Карманський, будучи найвидатнішим поетом з поміж молодомузців своєю художньою перевагою—найповнокровніше відбив ідеологію нової буржуазії. Карманський це своєрідний „збірний тип“ поета-декадента галицького модернізму.

Його клас не знаходить перспектив, його огортає містичний туман, але він робить останні зусилля, останні конвульсії... Звідси—безпорадний песимізм і разом вибухи націоналізму, звідси страждання, муками народження фашизму.

І я вже двадцять літ в театрі життєвому
Молюсь під маскою моїх нудних гастроль.
Та вся трагедія мабуть міститься в тому,
Що я приймав у грі невідповідну роль.

Для нас ясно, що Карманський із самого початку своєї творчої діяльності грав ролю представника буржуазії, і що ця роля особливо яскраво визначилася, коли він, повернувшись з Америки після війни, став соратником Донцова та Маланюка.

Василь Пачовський мало чим різниться від Карманського в основних лініях своєї творчості, становить лише відміну модерного напрямку із деякою специфікою творчої індивідуальності. При його загалом нижчий поетичній кваліфікації, яскравіше виявлена тенденція „мистецтва для мистецтва“ і войовничий характер націоналізму.

Це неглибокий, пустий поет. Легкий, пустотливий ритм на зразок Чупринківських „дзеньків-бреньків“ одразу кидається в очі і надає певної спорідненості творчості цих двох поетів модерністів не тільки ідейної, а й формальної.

Вічно весни повертають,
В гаю маї розцвітають,
Як зогріє сонця луч —
Буявіє жито яре,
Попід небо, попід хмари
Грає журавлинний ключ.

Можна думати, що ці рядки належать не Пачовському, а Чупринці.

Поверхове примітивне філософування, побудоване на аналогії життя людини з природою [вірш „Вічно весни повертають“ та багато інших], постійна туга за молодістю, еротика кохання, мотиви націоналізму—у цьому колі замикається тематика поета. Ідейно-розкладена нова буржуазія шукала плотського задоволення, забуття від розпачу ідейної безперспективності в порнографічному коханні і т. д. В особі Пачовського вона мала найяскравішого серед молодомузців співця цієї „облудної реальності“.

Як і Карманський, Пачовський теж поринає в містику, „у вічність, у хлань океану, де загадка світа стоїть і мовчить“, де

...Осяяний дух і буде літати
І падать на все срібним жемчугом рос,
І буде зоряти, чоло цілувати,
І очі втирати вам буде із слёз.

Такі ж мотиви „національного протесту“, як і в Карманського.

Безсилий рву волосся, б'ючи головою
Об стіни, когось кличу, та кого не знаю
В кінці півмертвий в сонність западаю...
Віки западуть в море глухо над тобою,
О, рідний краю!

Та не це характеристичне для націоналістичної творчості Пачовського. Він справжній ідейний попередник махрового націоналіста-отамана бандита Чупринки.

Модерністи, як про це вже згадувалось, пропагували одну із своїх основних теорій — чистого мистецтва [„мистецтво для мистецтва“]. В. Пачовський не тільки запроваджував цю теорію в своїй творчій практиці, а й декларував „чисте“, „безідейне“ мистецтво своїми віршами:

То є штука, я не пхаю
Тут ідей, настроєм маю
Нашу душу розбудить.

Модерністи культивували теорію „мистецтва для мистецтва“ як єдино-вірний засіб творення справжнього мистецтва. Мистецькі твори із класово політичним змістом, із громадською тематикою, — вони вважали за тенденційні, а значить і не художні. Вважалася за високохудожню літературу тільки вільна від ідей класової боротьби, чи взагалі громадського інтересу. В гаслові „мистецтво для мистецтва“ відбувалося утікання від дійсності, жах буржуазії перед наростанням класових боїв, тому свідоме відштовхування мистецтва від ідей класової боротьби.

Відомо, що теорія і практика „чистого мистецтва“, терпіла крах відповідно до наростання класових суперечностей в буржуазному суспільстві. І тоді, буржуазні письменники, що вчора ще пропагували „мистецтво для мистецтва“ приходили до заперечення цієї теорії активним обстоюванням у своїй творчості позицій свого класу. До заперечення гасла „мистецтва для мистецтва“ прийшла — як говорить В. Коряк і „Молода муза“ в особі Євшана [„Конспект“, ст. 251]. І не лише в особі Євшана. І Сріблянський, і Євшан, і Товкачівський пропагували „чисте мистецтво“, розлад „юрби“ і митця. Сріблянський в статті „Поет і юрба“ („Укр. хата“, 1910 р.) писав, що ворожнеча між творцем і „юрбою“ мусить бути завжди і це тільки на користь творцві. „Коли поет подобається юрбі — то значить відносини ненормальні. Коли поет виспівує юрбу, теж підозріло. Тут або профанація, „культ“, або відсутність творчості“.

Ще 1908 р. співав дитирамби „чистому мистецтву“ і Євшан, рецензуючи повість О. Кобилянської „У неділю рано зілля копала“. „Це краса повна непорочної чистоти — і в ній тануть всякі проблеми, питання про вартість, мораль, горе. Ми очаровані самою мелодією“.

А вже 1910 р. Євшан закидає „наймоднішій генерації“ обвинувачення проти її заперечення громадської ідейності і тенденційності в поезії. Він наводить вище цитовані рядки Пачовського про мистецтво („то є штука, я не пхаю тут ідей“) і обвинувачує модерністів у слабкодухості перед браком „дійсно великих творчих індивідуальностей, дійсно великих сердець і умів“.

В один голос із Євшаном, з його фашистською настановою на „сильну людину“ національного героя, — співає другий „хатянський критик Товкачівський про „драму в українському житті“.

„Замовкають Яцків, Пачовський, Карманський, видобуваються песимістичні нотки з грудей Лесі Українки, замикається в гордій самотності індивідуалізму Михайло Коцюбинський, болісно зойкнула ліра Олеся і з неї закапала кров...“ („Україна“, 1911 р.).

„Хатянська“ критика покладає тепер надії на Ващенко, Шаповала і Чупринку, який кидає гасло „бунт для бунту“.

Так прихильники „чистого мистецтва“, що боролися за „прекрасну форму“, за безідейне мистецтво, які боялися ідейного, правдивого мистецтва — ставали на протилежні позиції, заперечували гасло „мистецтво для мистецтва“, ставали на позиції активізування мистецтва для активізування націоналістичного фронту.

Обстоювання у творчій практиці „чистого мистецтва“ і поруч формування ідеології фашизму — у Пачовського та інших молодомузців має таку ж класову природу.

А тим часом М. Степняк, реабілітуючи молодомузців загалом, найбільше приклав сил на реабілітацію найвойовничішого націоналіста Пачовського. У нього він і „великий майстер вірша“, — і не символіст, і одночасно виразник українського шовінізму і „яскраво соціалістичних тенденцій“.

У нього Пачовський ворожий гаслові „чистого мистецтва“, більше того „пропагує соціалізм“, а такі рядки: „Від Кавказу до Сян лиш один буде лан, його власником нарід цілий“. — М. Степняк припускає, що міг би „писати радянський поет“.

Про „цілий нарід“ писалося і в універсалах Центральної Ради. І все ж М. Степняк за допомогою колишнього редактора „Червоного шляху“, зрадника й дворушника Ялового дістав можливість на сторінках радянського журналу нахабно, розперезано прирівнювати до радянських поетів речника ідей українського фашизму, величати його носієм соціалізму.

„Соціалізм“ Пачовського, страктований в трагедії „Сон української ночі“, як про це змушений говорити і Степняк,— має ту „невелику“ відмінність від справжнього соціалізму, що Пачовський закликає різати лише російську буржуазію, а на головах національної української буржуазії не торкнути й волосини.

Чи не ясно, що тут яскраво виявлений шовінізм (фашизм) бойовничого крила української буржуазії. А Степняк умудряється вишукувати „соціалістичні тенденції“ радянські рядки в цій поемі і взагалі в поезії фашистського поета Пачовського.

Він, Степняк, безбожно плутаючись в тенетах своєї формалістичної методи, змушений також писати, що Пачовський виступає навіть проти релігії, яка глушить національні почуття [а в нього, до речі, мотиви релігії посідають чільне місце], виступає проти радикалізму Драгоманова, який національні інтереси ставить „нижче“ за соціальні; картає Шевченка, що той насамперед мужицький (кріпацький) поет, а не співець національного ідеалу—української держави.

І після всього цього М. Степняк спокійно заявляє: „щирість соціалістичних переконань Пачовського не викликає сумніву: аджеж р. 1903 в Галиччині мати такі погляди було навіть небезпечно. Але ці погляди не могли порозумітися з авторовим почуттям“.

Хіба можна поєднати „щирість соціалістичних переконань“ з ідеологією фашизму? Але в Степняка така єдність можлива— в нього щодо цього „нема сумніву“.

Богдан Лепкий.—Формалістична критика, беручи на увагу суто формальні ознаки творчості, вважає Лепкого за „молодомузця“ (модерніста) лише формально, як учасника видавництва „Молода Муза“.

Такий підхід в корені не вірний. Така формалістична диференціація модерністів знову таки замазує класово-буржуазний націоналістичний характер українського модернізму, задушковує декадентську суть „Молодої Музи“.

Богдан Лепкий, хоч дівчому і відмінний своєю творчістю від Карманського й Пачовського—та вона має в собі всі ознаки декадентства. І хоч Лепкий не тільки в найменшій мірі приклав старань, щоб „модернізувати“ свою поезію, внести до неї щось нове, а й лишився на рівні тематики й формальних засобів просвітянської поезії,—все ж це модерністична, декадентська творчість. Модернізм молодомузців визначають насамперед ідейні, а не формальні компоненти.

Народницько-просвітянський консервативний аксесуар поезій Лепкого, розбавлений елементами модерного порядку. Основна поетична творчість Лепкого зібрана в збірках „Стрічки“ (1901 р.), „Листки падають“ (1902 р.) і „Доля“ (1917 р.).

Формально поезія Лепкого на низькому рівні, не глибока, штучна — в той же час огорнена песимізмом в меншій мірі за поезію інших поетів „Молодої музи“.

Чи ж може що кращого бути
Над небо, задивлене в море?
Мов велетні два проти себе,
Котрий з них котрого поборе?
Бушують, гудуть і піняться
Розбуркані хвилі на морі—
Задивлені в пропасть бездонну
Спокоїно горять ясні зорі.
Між ними хаос вічнотворний,
Часів і світів хуртовина,
Між ними і ти, чоловіче,
Маленька, безсильна пилина.

Це зразок примітивного філософування і чистого естетизму характеристичних для поезії „молодомузців“ та особливо виявлених в модерно-просвітянському сполученні в творчості Лепкого.

Фальшива—„соціальна“ поезія Лепкого має таке ж естетське підґрунтя. Світогляд буржуа—естета Лепкого заперечує навіть константування класових суперечностей. Від дійсности з класовою боротьбою Богдан Лепкий втікає далі:

На бік життя, журба дрібна,
На бік марні тривоги
Крізь темний бір
До ясних зір
Прорубую дороги.

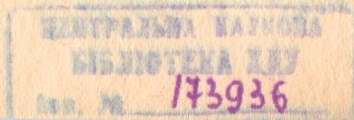
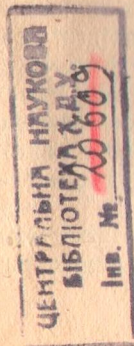
Після цього можна говорити про класовий еквівалент творчости Лепкого.

Фашистська ідеологія—найповніше виявлена в останньому прозовому романі-трилогії Лепкого „Мазепа“.

„Громадські“ мотиви в поезіях Богдана Лепкого — це туга просвітянина за селом, фальшиве „оплакування“ гіркої долі „меншого брата“, як це було модно для інтелегенції, що вийшла з села.

Ось як „оплакує“, „жаліє“ і „обнадіює“ мужика буржуа націоналіст:

Як побачу мужицьку роботу
У жнива серед праці і поту,
Як побачу ті руки зі сталі,
Що лан збіжжя скосили та зжали,
Як побачу ті ноги кєрєвєві,
Тії очі від спеки сльозаві,
І зігнуту в дугу хлопську спину,
І голодну під копою дитину —
То не знаю чому, але знаю,
Що для тебе та мука, мій краю.
Бо нічо — у житті не минає,
Лиш усе, що існує, ціль має.
Так і ми через працю і болі
Йдем невпинно до луччої долі.

Лепкий не просто пасивно констатує „страждання“ „меншого брата“ — селянина, а підводить буржуазну теорію для виправдання визиску, гніту поневоленого селянства.

Отже „страждання“ Лепкого за мужиком являє буржуазну проповідь до мужика, щоб заспокоїти його, навчити смиро працювати, навчити покірливих страждань для створення „луччої долі“ класові, який промовляє устами Лепкого.

Буржуазність Лепкого навіть ортодоксальніша за деяких інших молодомузців. Він ніколи не виступає з критикою ненормальностей буржуазного суспільства, як наприклад Карманський. Навпаки, Лепкий оспівує терпіння і задоволення висловлює подив своєму поколінню, що навчилось „терпіти“.

Де не станеш — могили, могили!
Де не станеш — терпіння, терпіння!
Що аж дивно — звідкіль тої сили
Взяло наше слабе покоління.

Розліталися дуби трісками,
Розсипалися в др би граніти,
А в тім пеклі, десь під попелами
Старці мерли й родились діти.

Ця примітивна філософія перегукується з буржуазною проповіддю попереднього вірша і становить буржуазну концепцію автора.

Лепкий — цей найстаріший із „молодомузців“ був найконсервативніший в розумінні модерної форми, — серед активу „М. М“ і найрівніший, найпослідовніший націонал-фашист. Просвітянсько-народницькі хвости — тяглися за ним увесь час. Але його поезія — модерністична своєю декадентською символікою, модерними мотивами, деяким новаторством форми тощо.

Це була модерністична поезія — оскільки стверджувала ідеологію занепаду буржуазії, формувала її останні одчайдушні шукання виходу для ствердження свого панування — у фашизмі.

Творчість цих трьох молодомузців становить основний актив поезії цілого об'єднання „Молода Муза“. Карманський, Пачовський і Лепкий ці три „кити“ „Молодої Музи“ в основному мали власне творче обличчя, хоч і наслідували західно-європейських, польських і російських модерністів.

Інші молодомузці — Чарнецький, Сидір Твердохліб, Остап Луцький і Франц Коківський — за винятком першого — внутрішньо домашні епігони — Карманського, Лепкого, Пачовського, поети примітивного наслідування, що межує з плагіатом — у західно-європейських і польських модерністів.

З поміж молодомузців другої категорії помітно визначається Чарнецький. Девчому він оригінальний з поміж усіх

поетів „М. М“, насамперед визначається ліричністю особистої поезії.

Індивідуалізм Чарнецького подібний до індивідуалізму Карманського. Мотиви творчості теж. Але коли в останнього в тематиці віршованого матеріалу більше відчувається суспільне тло розпачу—песимізм Чарнецького постає на тлі пейзажу символізованої природи і дуже обмежений власним „я“. Це звичано тільки зовнішня особливість декадентського розпачу, що для обох поетів і всіх молодомузців має спільне класове коріння.

Паралелізм символізованої природи і долі поета проходить через усю творчість. У вірші „Говерля“—поет порівнює свою долю до долі цієї Карпатської гори, отожднює із сивою сніговою вершиною, що над її головою „теплом ніколи не повіє“.

Я бачу знов тебе! Он стать твоя біліє,
І око знов моє по твоєму блудить склоні;
Ось бач: вже соня жар тепло на світ ввесь сіє,
Лиш ти одна у сніговій опоні!..
Поглянь довкола лиш: Хом'як вже зеленіє,
Вже піп-Іван підняв чоло в блідній короні.
Вже долом Прут шумить, вже літній вітер віє —
Лиш ти одна сумна у сніговій опоні!..
Горо, моя горо! Тебе я розумію..
Твоя судьба:—в снігу красніти та в інею,
Твоя душа—в зими обіймах вічно мліє,
Ти все сповита в мрак, і літо над твоєю
Короню теплом ніколи не повіє —
Гей! Яка схожа ти із долею моєю!..

За цією індивідуалізованою трагедією криється трагедія буржуазії. Чарнецький не дарма загубив перспективу приходу теплого літа на „Говерлю“ буржуазії.

Політично загострена націоналістична тематика в Чарнецького має менше місця супроти інших поетів-молодомузців. Але він не хоче відстати від своїх колег-молодомузців і разом з ними виявляє тугу за соборною буржуазною Україною.

В широкий світ, хоч не для тебе, ні,
Розбрелись твої сили,
І в непривітній, зимній чужині
Ростуть твої могили!..

З так званої „політичної“ поезії у Чарнецького є ще кілька віршів-пісень про імперіалістичну війну. Ці вірші не мають елементів протесту, в них відсутнє розуміння суті імперіалістичної війни. Буржуазний гуманізм і жаль за солдатом, що йде „з сільської оселі“, „від розораних скиб, чи буйного лану... у чужу сторону“, де зустріне його „гучний вистріл гармати“ і „кров обіллє чоло“—все це вкладено в мотив, народньої пісні. Дух пацифізму вітає в цих поезіях Чарнецького.

Мало що можна сказати про творчість Сидора Твердохліба. Його творча продукція — лише одна збірка поезій „В свічаді плеса“. Вона не становить чогось оригінального і в найбільшій мірі належить до епігонського розряду. Наслідуює Твердохліб то Лепкого, то Карманського. Більше першого. Коли Лепкий просвітянин що все ж самостійно вносить модерні елементи до своєї поезії, то Сидір Твердохліб — примітивний просвітянин, що невдало переспівує Лепкого. Просвітянська лексика і образність у Твердохліба химерно поєднана із модерною літературщиною.

Слідом за своїми літературними ватажками — Карманським і Лепким — Твердохліб силкується „на весь голос“ епігона крикнути про безмістовність життя.

Змінливі людські думи йдуть,
Душа думками грає —
І мруть, і йдуть, і йдуть і мруть
І цілі в їх немає!..

Твердохліб не був „ортодоксальним“ українським „патріотом“. Він уже по революції, як і переважна більшість його колег по класу — знайшов вигіднішим перейти на службу до польського фашизму. За це якісь „патріоти“ його забили. Цим — на його убогій епігонсько-модерністичній творчості — поставлено крапку.

Як розглянута творчість, так і остання творчість у фашистських емігрантських виданнях і весь шлях, пройдений „молодомузцями“, стверджує тільки одне: вони були яскравими виразниками нової націоналістичної буржуазії, що, шукаючи шляхів створення української буржуазної держави, формувала ідеологію фашизму.

Як бачимо, не вірно вважати їх представниками дрібної буржуазії (Б. Якубовський, почасти Ф. Якубовський), не вірно вважати їх представниками декласованої інтелігенції (Рудик, Степняк).

Таке визначення класової природи модерністичної групи „Молода Муза“, як правильно говорить С. Щупак — спрямовані на реабілітацію української буржуазії, на реставрацію буржуазного реакційного націоналізму.

Група письменників „Молода Муза“ — це була яскраво буржуазно-націоналістична група, яка відбила в українській літературі ідеї і настрої буржуазії, характеристичні для періоду кризи й занепаду капіталізму“ (С. Щупак, „Неприхований формалізм і націоналізм“, „Комуніст“ 9/V-33 р.).

Наш аналіз — цю характеристику письменників „Молодої Музи“ — цілком потвердив.

„Молодомузці“ — декаденська група. Це речники української буржуазії доби імперіалізму, речники ідейно-політичного і морального розкладу буржуазії, її орієнтації на Європу та формування фашистського світогляду.

Саме цим пояснюється, саме звідси бере відповідні соки для свого проростання, саме на такій ідейно-політичній базі — формується творчість молодомузців.

Використовувати із цієї декаденської спадщини, із цієї реакційно-націоналістичної, містичної творчості, що є гіршого навіть для буржуазної літератури — нам нема чого.

Молодомузька творчість цікавить нас з погляду розкриття її буржуазно-націоналістичного коріння. З іншим, цілком протилежним наміром підійшов до цього М. Степняк. Під знаком використання спадщини у статті „Поети „Молодої музи“ він, замаскувавши буржуазну природу молодомузької творчості, протаскав одверту націоналістичну контрабанду.

Жалюгідні намагання Степняків збити українську радянську літературу, на використання націоналістичної спадщини будуть нещадно розгромлені у самому зародку.

На історичному шляху творчість „Молодмузців“ прозвучала траурним, замогильним співом вмирущого класу — української буржуазії.

Стаття М. Степняка у „Червоному Шляху“ — це одна із складових ланок націоналістично-контрреволюційного ланцюга, що його кувала петлюрівщина, націоналісти різної масти, агенти закордонних контррозвідок — Бадани, Ерстенюки тощо, щоб готувати шлях для інтервенції, що намагалися цим націоналістичним ланцюгом відгородити Україну від Радяського Союзу, намагалися зробити з Радянської України колонію міжнароднього імперіалізму.

Піднесену голову української націоналістичної контрреволюції смертельними тисками здавила крицева рука ДПУ. Але куркульські недобитки рештків петлюрівщини, махновщини, націоналісти шумськістсько-хвильовістської масті намагаються чинити одчайдушний опір соціалістичному будівництву на господарському та ідеологічному фронті, намагаються зірвати переможний хід соціалістичного наступу.

Вище більшовицьку революційну пильність! Вище класову чуйність! Більше рішучості і нищівного вогню на ворогів з боку марксистської критики на літературному фронті!

Остаточно, назавжди добити ворога!

м. й о г а н с е н

**пісня червоної
кінноти**

Багато є кіннот,
— Червона одна,
від тупоту копит
по європах луна.
Шабля до шаблі,
Плеche до плеча,
серце до серця,
і кінь до коня.
Ніхто нас не спинить,
Ніхто не поборе.
За нашими спинами
порох історії.

*Ковалю! Спід коня наконь,
Ткалю! Від сукна наконь,
Моряче! З судна наконь,
Робітнику! Куй коня, сідлай коня, наконь.
П'ятикутня зоря — знаком*

над конем.

Однаково

*Наш буде, наш буде, наш буде день.
З днів буденних з буденних людей
буде один
небуденний день.*

Однаково

*Наш буде, наш буде, наш буде день.
Наконь.*

Рушницею, шаблею,
Шерегом, лавою,
Танком і авіом
Честю і славою,
Багато кіннот є,
— Червона одна.
Серце до серця
І кінь до коня.

д м . г о р д і є н к о

м а р ' я н а

н о в е л а

Якщо ворог не здається — його знищують.
М. Горький

— Дивися ж мені, синку стережи там, бо вже ту ніч почали стригти... Слухом вчувай, очима снуй, щоб вороги наші ланів не постригли, як того літа, щоб з хлібом були ми взимку, — так мовляла вдова Мар'яна, виряджаючи свого дванадцятилітнього Славка надвечір у степ. А як вийшли з двору на сільську вулицю, додала: — Та й себе бережи, щоб кілком чи шворнем, у яру якому не прибили, як ото Костю, батька твого, торік. Бережи себе Славку, один ти в мене...

Славко всімхнувся щирим дитячим посміхом, вхопився за материну руку, що намірилась була погладити йому золотаво-шовкову голову.

— Мамуню, не бійтеся за мене. Я ж при гурті там буду. Аж десять нас із піонерського загону, — й притулився теплим обличчям до мозолястої долоні. — Не бійтеся за мене, мамо.

Мар'яна глянула на сина спраглим, повним матеріної ласки, поглядом і ляпнула долонями об поли кохти:

— Отаке!.. А їжу, бач, і забув. Люди кажуть — пам'ятливий у тебе, Мар'яно, синок, розумна дитина, а воно бач... Синку, си-и-нку, пасти б тобі свинку, а не колгоспні лани стерегти, — ніжно мовила мати і, сказавши, — підожди трішки, винесу, — кинулася у двір, зникла в дверях старої, як світ, хати, побудованої давно-давно ще кріпаками діди́ча Яхненка.

Ставко винувато глянув матері в слід, знітився. Йому стало трошки боляче й соромно за свою забудькуватість. Адже мати працювала увесь день на буряках. Бригадиркою вона там, на полі́нні, то, мабуть, і стомилася.

Та не встиг він додумати початого до кінця, не встиг покартати себе думкою, аж коло нього спинилася мати, подала до рук його шкільну шаньку:

— Тут хлібець, кришеник сала й ягідок дві пригорщі. Огірочків зелених поклала...

— Багато, мамуню... Нам узавтра з колгоспу вивезуть їсти — казали.

— Поіси... Не сам же. Товаришам гостинця даси, от... Ну, біжи ж. А то вже, мабуть, узборі всі. Біжи Славку, — І Мар'яна при цьому нахилилась, поцілувала сина в чоло терпкими губами. Усміхнувшись привітно, Славко, як стій рвонувся вперед і подався бігом, здіймаючи серед вулиці босими ногами пилюгу.

Мар'яна вщерть переповнена радістю, з розквітлою мов рожева троянда теплою росяного ранку усмішкою на губах, — дивилась як у синьому мареві липневого вечора, на тлі заросаної пилюгою вулиці тане сірка крапка постаті її сина.

Край села, в напрямі управи колгоспу затутукала, заграла мов сопілка калинова, ніжними звуками тонкої міді труба. То піонерський горнист грає збір. І ось, сіра крапка Славкової постаті зникла з очей, а Мар'яна ще стоїть дивиться, усміхненим, налитим матірною ніжністю, жалю сповненим, поглядом у запилужену вулицю. Дивиться, прикидає собі в думці, — де б оце зараз був Славко. Мабуть, поминув кладовище і біжить через Кривий Яр. А мо вже й Вівдин город навпростець проскочив...

А труба грає, дзвенить ніжним голосом тонкої міді, і плыве її пісня, підхоплена тишою липневого вечора понад селом — колгоспом, кому радістю бринить у грудях, кому міцї сну додає, а кому роздирає душу, серце з грудей виймає.

Ось виповзає на вулицю заспаний, волосся на голові закошлане, борода скуйдовжиена мичкою конопляною на груди звисає, — Филимон Лиштва, сусіда Мар'янин, колись, як він себе величав, „хазяїн не з останніх“, а тепер, як він каже, — „гіндивидальник“. За ворітьми він спинається, позіхає, нюхає повітря, матню чухає. По тому обертає заспане, але сторожке, роблено-покірне обличчя до сусідки.

— Не знаєш, сусідонько, для чого то в трубу награвуть, га? Мò вже жниварів нам з города прислали, чи мò наші пивонери в табор, як то городські, на Дніпро ідуть, га?

— Не знаю, — одказує Мар'яна, і все ще дивиться в глибину вулиці, вслухається в переливчасту гру піонерського горниста. Чує — мідь вимовляє: ту-ту, ту-ту... Ту-у-у-у-ту-ту-ту...

Лиштва чухає груди.

— І щоб воно за знак? Сказать би що колгосп у табор, на жнива збирається — так ні ж. Хліба ще не достигли, рано.

— А ви звідкіля, сусіде знаєте, що не достигли? Хіба в полі бували вже?

— Ні... Нема в мене й латки засіяного. Люди кажуть.

— Хто ж то вам казав?

— Село все гомонить, що не вистигли ще хліба. От і чув...

У ту ж мить гра труби увірвалася, та звуки її ще якусь хвилину бриніли соняшним теплом у грудях Мар'яниних.

З далечини сільської вулиці до її вух долетіли уривки дитячого лементу: „Дійшов Славко... Пішли вже в степ“, — легко віддихнувшись, у думці сказала сама собі й повернулась до воріт, щоб іти на спочинок. Коло перелазу на мить спинилася, глянула в бік, на Лиштву, побачила: коло нього стоїть присадкувата постать, під рукою їй згорнутий оберемок якогось ганчір'я, у руці серп відблиском холодним блищить на місяці. Тьохнуло, забилося серце вдовине. Придивила пильніше до постатей — Лиштвий й невідомого. Впізнала: то стояв син Лиштви, Григорій. Ще дужче забилося серце Мар'янине, голова сповніла думками, здогадками; — „І де то він волююжлив? Утік був із села ще минулої весни, а це з'явився. Чого? Казали що вмер десь... Сам Филімон чутку пустив таку... Ганчір'я, серп у руці — до чого? А може то минулу ніч вони?...“ мигнуло блискавкою в думці. Тіло морозом обдало.

Метнувшись через перелаз Мар'яна присіла на пень зрубаної узимку верби і, підперши долонями голову, потонула в думках.

Стямилася тільки тоді, як місяць ударив холодним блиском в очі. Звелась на ноги й прислухалась до нічної тиші. За тином учула гомін і м'який тупіт людської ходи. Поглядом пильним припала до вулиці, бачить: іде двоє повз її двір. Під пахвою кожному туго згорнутий оберемок — видно лантухи, а в руці тому й тому по серпу. „Хто б такі? Чого з серпами?“, — точили їй голову запитання. Пильніше вп'ялася очима в постаті, впізнала Лиштів — батько й син.

Тріпонулося серце Мар'яні, гнівом спалахнуло. Руки вп'ялися в тин, у голові задзвеніло. Очі вогнем, злістю налиті дивляться в слід проходжанам. Бачать: от Лиштви поминули її двір, поминули кучеряву вербу й повернули на шлях, що виводить в колгоспні поля, де вже місцями досягають житів, де пшениця морем золотим хвилює, ячмені мов білопінні хвилі в океані виграють, срібним колосом горять на місячному сьйві. Уява перекинулася на лан пшениці, що над Вовчою Балкою. Ранком сьогодні проходила там Мар'яна з своєю бригадою полільників, бачила латку — тільки стебла бринять на степовому вітрі, колосся мов голови людям — ворог постилав їм ту ніч.

— „Вони... вони...“ — туго вгрузла думка в мізок, і лють її окропом закипає в грудях.

Одривається рвучко Мар'яна од тину й через двір бурею летить у хату. Темно...

Тремтячі руки мацають правобічну стіну, нервово перебирають кілочки, що на них висять рушники. Так дійшла покутя. Одхилила похапцем широкого, вишитого ще за дівування в недоспані ночі, червоними півнями рушника й виїняла з-під нього дробову рушницю-берданку. В уяву на мить

увірвався Кость, — чоловік покійний згадався. То ж він із цією рушницею позаминулої весни стеріг колгоспівські комори з посівним зерном. Не раз одбивав нею ворожі напади. А перед тим, як убито його, глибокої й темної ночі, коли, повертався він, пізно, без цієї рушниці із зборів. Григорій Лиштвин зник із села...

Нитка думок Мар'яниних раптом уривається, а руки вхопивши патронташ нервово, швидко підперезують його поверх кохти, чисто так як чоловік її підпирізувався ним поверх піджака.

Рванувшись з дверей, удова щосили побігла на вулицю й попід тинами, над якими тихо лопотало листя кучерявих верб, подалася до колгоспівської стайні.

За кілька хвилин там зустрів її здивований, ба навіть розгублений кінничий, старий Онисько Явір.

— Куди це ти... на полювання чи що вирядилася? — Глянув на берданку, що стирчала з-за плечей Мар'яниних, на патронташ, що міцно охопив її тонку постать. — При зброї? Куди?...

— Скоріше... скоріше мені, найбистрішого коня... щоб осідланий...

Онисько й зовсім розгубився. Адже коні на завтра мусять бути нагодовані, завтра бо мусять закінчувати оранку на пар, а там за день-два і в жнива підуть, косарки тягати, снопи возити, в приводах кінних молотарок ходити.

Розвів руками Онисько, та Мар'яна й слова вимовити йому не дала:

— Скоріше дядьку Онисько... Лиштви пішли колосся зрізувати — сама своїми очима бачила.

Мов ужалений кинувся Явір на стойню. Дорогою до буланого, що був за найбистрішого, схопив із низько перекладеної бантини, на яку вішалася упряж — сідло, вмить окульбачив коня й швидко вивів.

— Дай підсажу...

Та кінь не встиг ще й спинитися, як Мар'яна вітром злетіла на нього, миттю нахилилась і вихопила з Яворових рук повіддя уздечки. Кінничий одскочив у бік, а кінь зав'юнився, на дибхи рветься стати, чуючи під собою спритного вершника, що туго обхопив ногами його тонкий тулуб.

— Перекажіть, щоб їхали на поміч, — тільки й мовила Мар'яна, натисла чобітьми коня під боки і той, вихором степовим рванувся із двору на шлях, повернув праворуч і помчав геть, тільки курява стовбом серед вулиці знялася.

Онисько, випровадивши її гордим поглядом, подався знову на стайню, де в яслах на пахучім сіні свіжому спав конюх Микола, молодий хлопець, збудив його і наказав негайно збігати до голови управи, переказати сказане й зроблене Мар'яною: мовляв, просила негайно вислати поміч.

З далечини сільської вулиці до її вух долетіли уривки дитячого лементу: „Дійшов Славко... Пішли вже в степ“, — легко віддихнувшись, у думці сказала сама собі й повернулася до воріт, щоб іти на спочинок. Коло перелазу на мить спинилася, глянула в бік, на Лиштву, побачила: коло нього стоїть присадкувата постать, під рукою їй згорнутий оберемок якогось ганчір'я, у руці серп відблиском холодним блищить на місяці. Тьохнуло, забилося серце вдовине. Придивила пильніше до постатей — Лиштівий й невідомого. Впізнала: то стояв син Лиштви, Григорій. Ще дужче забилося серце Мар'яніне, голова сповніла думками, здогадками; — „І де то він волоцюжив? Утік був із села ще минулої весни, а це з'явився. Чого? Казали що вмер десь... Сам Филімон чутку пустив таку... Ганчір'я, серп у руці — до чого? А може то минулу ніч вони?...“ мигнуло блискавкою в думці. Тіло морозом обдало.

Метнувшись через перелаз Мар'яна присіла на пень зрубаної узимку верби і, підперши долонями голову, потонула в думках.

Стямилася тільки тоді, як місяць ударив холодним блиском в очі. Звелась на ноги й прислухалась до нічної тиші. За тином учула гомін і м'який тупіт людської ходи. Поглядом пильним припала до вулиці, бачить: іде двоє повз її двір. Під пахвою кожному туго згорнутий оберемок — видно лантухи, а в руці тому й тому по серпу. „Хто б такі? Чого з серпами?“, — точили їй голову запитання. Пильніше вп'ялася очима в постаті, впізнала Лиштівів — батько й син.

Тріпонулося серце Мар'яні, гнівом спалахнуло. Руки вп'ялися в тин, у голові задзвеніло. Очі вогнем, злістю налиті дивляться в слід прохожанам. Бачать: од Лиштви поминули її двір, поминули кучеряву вербу й повернули на шлях, що виводить в колгоспні поля, де вже місцями досягають житів, де пшениця морем золотим хвилює, ячмені мов білопінні хвилі в океані виграють, срібним колосом горять на місячному сьйві. Уява перекинулася на лан пшениці, що над Вовчою Балкою. Ранком сьогодні проходила там Мар'яна з своєю бригадою полільників, бачила латку — тільки стебла бринять на степовому вітрі, колосся мов голови людям — ворог постинав їм ту ніч.

— „Вони... вони...“ — туго вгрузла думка в мізок, і лють її окропом закипає в грудях.

Одривається рвучко Мар'яна од тину й через двір бурєю летить у хату. Темно...

Тремтячі руки мадають правобічну стіну, нервово перебирають кілочки, що на них висять рушники. Так дійшла покута. Одхилила поханням широкого, вишитого ще за дівування в недоспані ночі, червоними півнями рушника й вийняла з-під нього дробову рушницю-берданку. В уяву на мить

увірвався Кость, — чоловік покійний згадався. То ж він із цією рушницею позаминулої весни стеріг колгоспівські комори з посівним зерном. Не раз одбивав нею ворожі напади. А перед тим, як убито його, глибокої й темної ночі, коли, повертався він, пізно, без цієї рушниці із зборів. Григорій Лиштвин зник із села...

Нитка думок Мар'яниних раптом уривається, а руки вхопивши патронташ нервово, швидко підперезують його поверх кохти, чисто так як чоловік її підпіризувався ним поверх піджака.

Рванувшись з дверей, удова щосили побігла на вулицю й попід тинами, над якими тихо лопотало листя кучерявих верб, подалася до колгоспівської стайні.

За кілька хвилин там зустрів її здивований, ба навіть розгублений кінничий, старий Онисько Явір.

— Куди це ти... на полювання чи що вирядилася? — Глянув на берданку, що стирчала з-за плечей Мар'яниних, на патронташ, що міцно охопив її тонку постать. — При зброї? Куди?...

— Скоріше... скоріше мені, найбистрішого коня... щоб осідланий...

Онисько й зовсім розгубився. Адже коні на завтра мусять бути нагодовані, завтра бо мусять закінчувати оранку на пар, а там за день-два і в жнива підуть, косарки тягати, снопи возити, в приводах кінних молотарок ходити.

Розвів руками Онисько, та Мар'яна й слова вимовити йому не дала:

— Скоріше дядьку Онисько... Лиштви пішли колосся зрізувати — сама своїми очима бачила.

Мов ужалений кинувся Явір на стайню. Дорогою до буланого, що був за найбистрішого, схопив із низько перекладеної бантини, на яку вішалася упряж — сідло, вмить окульбачив коня й швидко вивів.

— Дай підсажу...

Та кінь не встиг ще й спинитися, як Мар'яна вітром злетіла на нього, миттю нахилилась і вихопила з Яворових рук повіддя уздечки. Кінничий одскочив у бік, а кінь зав'юнився, на дибки рветься стати, чуючи під собою спритного вершника, що туго обхопив ногами його тонкий тулуб.

— Перекажіть, щоб їхали на поміч, — тільки й мовила Мар'яна, натисла чобітьми коня під боки і той, вихорем степовим рванувся із двору на шлях, повернув праворуч і помчав геть, тільки курява стовбом серед вулиці знялася.

Онисько, випровадивши її гордим поглядом, подався знову на стайню, де в яслах на пахучім сіні свіжому спав конюх Микола, молодий хлопець, збудив його і наказав негайно збігати до голови управи, переказати сказане й зроблене Мар'яною: мовляв, просила негайно вислати поміч.

А там, у тім степу, над колгоспними ланами стоїть тиха, тиха, срібно-голуба липнева ніч. Височінь пахтить п'янючими пахощами ще не зовсім достиглих хлібів, лани шумлять важким колосом, золотом горять на місячному сяйві й котяться хвилями слідом за легеньким вітерцем ген на Вовчу Балку. Шляхами, доріжками, навколо ланів, по одинці й по два ходять вартіві-піонери, одні мовчки, інші про щось тихо гомонять. Ідучи, вони часто спиваються, чуйно вслухаються в шелест хлібів, у хахавкання перепелів, підпідьомкання перепелиць, що там чи там, над неосяжним ланом хлібів зринає дзенькотом голосного дзвіночка, вслухаються в пісню, що її химерно й безладно видзвонюють на струнах тиші уїдливі комарі. А інколи, над ними, кулею пролетить жук-рогач, дзенькне: дз-з-з-ж-ж-у-у-ю-ф-ф... — впаде й замовкне.

Славко одинцем ходить. Через плече йому шкільна шанька з харчами, в правій руці палиця, а в лівій свисток — на випадок чого тюрчати мусить, допомогу кликати.

Ось уже повернуло й за північ, їсти захотілося Славкові. Вийшов бо він на сторожу невечеряючи, а з шаньки так принадно пахне свіжий житній хліб, draжнить смакові нерви, збуджує невідразне бажання поласувати салом, з'їсти соковитих ягід.

Звернувши на обніжок, що одгороджує пшеничий лан од житнього, Славко сідає на траву, знімає шаньку й починає свою вечерю. Хвилини йдуть, минають, зникають без вороття за шляхом, на Вовчій Балці у важко-колосих хлібах. Нараз, до вух Славкових долинуло незвичайне шаруддя хлібів. Крізь подихи легкого вітру слухом упіймав він глухий бренькіт заліза. Рот з нерозжованим куснем хліба так і застиг Славкові, руки мов оддубілі й не ворухнуться... — Слухом вчувай... очима смуй...“ зринули Славкові в пам'яті материні слова.

Схопився Славко на ноги мов опечений, шаньку забувши на обніжку, кинувся на шлях, вихопився на пагорок, затаїв подих, у напрузі ввесь очима, слухом тонким уп'явся в степову далечінь, дивиться довкола. І знову впіймали вуха тугий, приглушений бренькіт заліза. Чи коса, ніж із скіса, чи серп дзвенить десь? Знову вчуває незвичайне шарудіння хлібів. Очі пустив за хвилию, що легко-легко, мов човен тихим озером пливе — котиться на Вовчу Балку. Ось вона, хвиля та, хлопнула, увігнула золоте плато пшениці й на вигибі з'явилося дві чорні крапки — людські постаті. Славко кинувся з пагорка й полопотів шляхом у Балку. Дух забиває швидкий льот. Свисток і палиця наготові. — А як і зовсім спустився в Балку — притишив ходу, пригнувся, пішов швидко понад стіною пшениці, напружив слух, вслухається. Дзенькіт заліза стає щохвилини ясніший. Виразно чути шарудіння колосків, ба, навіть крекит людей чути.

Порівнявшись з місцем, де ще з пагорка бачив Славко дві

чорні крапки, він миттю випростався. В очах йому на місячному саяві мигнули леза серпів, дві постаті то пригинаючись, то випростовуючись зрізують колосся. „Щоб вороги наші — злодії ланів непростригли...“ — дотягла думка матеріні слова.

Кинувся навпростець до постатей Славко, гукнув на весь свій дзвінкий, дитячий голос.

— Га-га злодюги... вороги народу... попалися?! — й затюрчав на весь степ у свисток. Покотилося тривогою те тюрчання з балки в просторінь степову понад хлібами. — Лови їх!.. Стійте!!! Ані руш! — За кілька кроків од постатей Славко спинився мов укопаний, впізнав обох. Образа вогнем спалахнула в дитячому серці. — Ли-и-штви-и... — протягом він ніби зойкнув піся смертельного удару. — То он хто в нас хліб краде?.. Ку-у-рку-у-лі-і...

Постаті, стямившись, звірями кинулися на Славка.

— Стій! — рубнув повітря дитячий голос. — С-с-с-тій!!! — повторив благальним голосом.

Але в ту ж мить його за плече вхопила жилага рука, сина Лиштвиного, Григорія, затисла мов кліщами, а над головою блиснув холодним лезом серп.

— Цить! — кризь зуби просто в обличчя пирснув глитаенко, зашипів мов змія. — Голову зріжу...

— Ма-а-а-м-о-о! Ма-а-т-і-н-к-о-о... ой-ой-ой... Убиваю-ю-ють!! Ма-а-а-мо!.. — заволав од лютої болі Славко, сповнюючи благанням порятунку довколишній степ.

— Убий його!!! Щоб не кавчало шеня!!! — прогавчав хрипко старий Лиштва. — Рота заткни йому!!! — пирснув він люто піною й вкিপів очима в Славкове обличчя. — Та це ж із того кодла... Більшовицький нащадок... Мар'янин. Хекнули батька його. Рота заткни йому... Убий! — хрипів старий Лиштва простягаючи при тому до Славкового горла вузлуваті пальці волохатих рук.

— Ку-у-у-рку-у-лі-і вби-и-иваю-ю-ють!!! — повторив Славко не своїм голосом, пручався, намагаючись вирватися з Григорієвих рук. — Чуєте, товариші-і-і, мене вбива-а-ють...

Але в ту ж мить ліва рука старого Лиштви долонею туго лягла йому на рота, а права вп'ялася пальцями в тонку дитячу шию.

— Ти в мене замовкнеш... — вицідив він кризь зуби і вмить звів голову на шлях, бо вуха впіймали тупіт кінських копит, що наближалися сюди з швидкістю бурі. Очі впіймали вершника, який шматком скелі, зваленої в урвище, котився з гори в балку. Йому за спиною у скаженому танці метлялася чорна цівка рушниці. Зняв Лиштва миттю із Славкового рота долоню й щосили смикнув сина за поділ верхньої сорочки, сикнув. — Сядь мені... хіба не бачиш?..

— Убива-а-а-а... — напружуючи рештки сил і задихаючись прохрипів Славко й змовк. Горло йому ніби кліщами здавило,

дух забиває—дихати нічим,—і він мов стеблина підгята косою, зв'яліла, почав осуватися наниз. Лиштва поприсідали привишки. Спинами їм гадючився холод...

Вершник мчав.

А порівнявшись із латкою, на якій ще вчора Лиштва порізували колосся, повернув у пшеницю і, стишивши коня, їхав просто на Лиштів. Тепер уже, як спостеріг Филімон, рушниця вершникові лежала на колінах, притримувана лівою рукою, а в правій повід уздечки.

— Тікати... — шепнув синові Лиштва й випустив шию Славка, ніби з м'якої й ще гарячої, але вже мертвої жертви пазурі свої, гострі, вийняв степовий хижак. — Тікаймо, — повторив, і звівшись на ноги, пригнувшись, перший кинувся геть, пшеницею, у глиб балки. За ним кинувся й Григорій, лишивши лантухи з настриженими колосками.

— Стій! Ні з місця! Стій! — полетіло їм навздогін тверде як камінь і рушниця в руках вершника метнулася до гори. Ноги Мар'янині як і там, у дворі, де міститься колгоспна стайня, стиснули тулуб коня. — Гіть! Ньо! — скрикнула вона й буланій вітром загірним рванувся вперед.

Нараз кінь захріп, став дибки пружко володаючи своїми бистрими ногами в повітрі, — і слинвився мов укопаний, копнув копитом землю під собою. Од раптової зупинки коня Мар'яна подалася вперед, схилилась головою аж до коневої шиї й перед себе впіймала на очі маленьку, скрючену постать, що лежала серед витолоченої пшениці, ниць не ворущачись, ніби мертва, а поруч неї лантухи напхані колоссям. — „притаївся зрізувальник якийсь“, — майнула думка й вона звівши курок рушниці, почала торгати цівкою малу, скручену постать. — „Не прикидайся, що спиш... чуєш злодію? — вставай!... — Але постать і не ворухнеться.

Дзвonom ударило серце Мар'янине. Миттю сплигнула з коня, нахилилась, похапцем перевернула ту постать горілець, припала — очима до синього обличчя її й затремтіла мов охоплена лихоманкою. В голові задзвеніло, загуло, Серце билося підстреленим птахом, ноги підкошувалися, світ потьмарів. Усе довкола — і буланій кінь, і лан золотої пшениці, і ясний блідолиций місяць, і зорі в небі — усе закружляло, затанцювало в скаженому танці. Як стояла так і розпласталася перед лежачою постаттю Мар'яна. Припала губами вогняно-гарячими до синього обличчя, руками в одежину вп'ялася. Очі жаху й сліз повні.

— Си-и-йну... синочку... та хто ж це тебе... Ой лиха моя година!.. Ой, сину мій... си-и-и-ночку-у!

Звивається Мар'яна, тремтить уся, ридає. Несчулася як з усіх боків обступили її піонери, що на тюрчки Славкові, на благання його порятунку, на крик і плач Мар'янин збіглися сюди з усіх кінців колгоспного лану. Стоять вони тепер,

дивляться, як упадає мати коло свого сина й не розуміють, що ж трапилося. Проте, кожному з них у голові ворухиться важка думка, у грудях закипає біль невимовний.

Кінь хропе, копитами землю б'є, фуркає, гарцює і раптом крутнув головою ніби намагаючись вирвати повід з рук свого вершника. Мар'яна підняла голову, звела очі, глянула довкола себе: діти...

Згадка про тих, що тікають од неї десь пшеницею раке-тою спалахнула їй у голові. Схопилася на ноги, глянула очима вогкими на дівтору, що стояла мовчки оточивши її, показала рукою на лантухи з колосками пшениці, на скручену маленьку постать, що лицем проти місяця лежить, сказала.

— Стережіть дітки... — а сама знову бурею злетіла на коня й блискавкою пустилася слідами злодіїв.

Вітер степовий охолоджував їй гаряче лице.

Під ногами коневі шуміла пшениця ніби нею йшов рвучкий вихор. Зір Мар'янин то падав під ноги коневі — не збитися б із сліду! — то вгрузав у голубу, осяяну місячним блиском степову далечінь, шукаючи втікачів.

Кінь мчав витолоченою смугою пшениці, виносив Мар'яну з Вовчої Балки угору й угору, на степову, оббризану сріблом місячного сйива, рівнину.

Ось уже й пшениця кінчилася. Перед очима розкинулася польова широчінь житів, що стоять, як очерет, сховали буланого.

Летить гойдаючись над житом, як човен над бур'яним морем, Мар'яна, очима напружено довкола снує. А слід злодіїв тягнеться далі і далі в степ.

Раптом бачить: над видолінком зринуло дві крапки, повертають праворуч до лісу, що аж ген стоїть чорною стіною, одгороджує закутий в бетони й залізо, тепер тихий і покірний Дніпро.

Мар'яна туго торкає коня під боки, і разом з тим тугіше затискує в правій руці рушницю. Кінь звивається в повітрі, витягуючись у струну швидко підгортає під себе відстань і раптом виривається на чисті, ще надалі зорані під пар землі. Чорні крапки на тлі сірого поля то зникають з очей Мар'яниних, то з'являються в побільшеному розмірі.

— Стійте! — вимагає у слід ім Мар'яна. — Стійте!!!

Постаті кидаються — одна праворуч, на схід, друга ліворуч на захід. Втікають.

— Стійте, бо стрілятиму! — наказує Мар'яна.

Але злодії втікають. Ось один із них повернув ліворуч на захід, уже й зник у долині.

Мар'яна на лету скеровує туди коня й мчить слідом, в долину. Доганяє. Кричить.

— Стій! Стій — кажу тобі!!!

Постать вивертається з-під коневих копит, — гадюкою крутиться довкола Мар'яни і, користуючись із невовороткості і втоми коня, щоразу зривається втікати.

Що було робити? Адже там, той досі вже зник. І його ж мусить впіймати. Що було робити?

Мар'яна вирішила.

Одпустивши кроків на сто від себе втікача, вона пустила буланого на повний хід поруч, а порівнявшись із злодієм, зняла з колін рушницю, приклала до плеча, подалася всім корпусом вперед, схилилась ліворуч мов повисла на стремені. Впіймала втікача на поціл, і в тиху, голобу ніч громом увірвався постріл. Кінь здригнувся, затремтів, звився змієм в повітрі, а втікач крутнувшись навколо себе, загойдався мов п'яний, впав на ріллю.

Кінь тремтячи спинився, засапано дихав. Боки йому як міхи ковальські то глибоко опадають, то здіймаються високо. Мар'яна гладить йому ласково й ніжно шию, очей не зводить з чорної купи, що ще звивається, корчиться лежачи на ріллі. Вуха її ловлять передсмертні ойкання й захлинные харчання.

Нараз вона стяплюється, круто повертає коня й мчить на схід, що вже спалахнув край неба червоною смугою. З лівого боку їй в очі падав блідий блиск місяця, а щоку з правого лоскотав вогкий, передранковий вітерець. З-під копит буланого на всі боки бризкав горохом чернозем, а позад здійсмався кура.

На зустріч коневі йшов скороминущий липневий ранок. Зір Мар'яні був напружений як і спершу.

І ось, недалеко лісу, на тлі вічища замайорила людська постать, що, видно, бігла неозираючись. Мар'яна подалася їй навперейми, намагаючись одгородити її од лісу. Постать, видно помітила те й хутко повернула вбік, тікає через уз'ярря на зарослі лозами й шелюгою придніпрянські низини. Мар'яна за ним. Доганяє...

— Стій! — кидає в слід туге як рушничний постріл. — Стій!!! стрілятиму! Стій!!!

Але й цей, як і перший, втікає, тільки ноги мелькають крилами над землею.

Пустила тоді Мар'яна навкіс, ліворуч постаті коня, приклала до плеча рушницю, подалася корпусом вперед, узяла злодія на поціл. Ударив постріл, і таким же пострілом одгукнулася синя стіна придніпрянського бору. То була ранкова, дзвінка як сталь луна.

Кін звівся на диби, став і одсапнувся. Хитнулася постать, але за інерцією бігла ще, із сотню кроків. По тому знову хитнулася, подалася вперед, гребнула руками під себе повітря, упала ниць, і скорчилася. Мар'яна нашвидку послала затвором у цівку берданки новий набій і вдруге приклала її

до плеча, взяла на поціл злодія, що ще корчився в агонії, застигла вичікувально. Минали хвилини, довгі як вічність, напружені.

Злодій не зводився.

„Син... Славко... десь, там“... — ударила думка в голову Мар'яні спину морозом осипало. Здригнулась, колихнулася. — „Мертвий... убили...“ й вона зойкнула голосом повним одчаю, ньокнула на коня, одірвала од плеча рушницю, стрілою пустилася од лісу в напрямі Вовчої Балки.

Бурею степовою летів кін, здіймав позад себе, над чорними ріллями, стовп куряви, розбивав копитами важкі, одвернуті лемешами брили й розбризкував їх довкола себе.

Над східнім обрієм сходило сонце й золотило теплими проміннями пшениці, жита, ячмені, що вже доходили повної стиглості. У небесній височині жайворонки починали заспів радісних уранішніх пісень.

Вибравшись із ріллі, кінь ударив копитами об твердий шлях, і як і кілька годин тому, з швидкістю льоту уламка скелі в урвище — полетів у Вовчу Балку. А з Балки, йому на зустріч, мчало пів десятка вершників. Їм над головами метлялися цівки рушниць.

— Стій! — вдарило грозою у вуха Мар'яні й буланій знову звівся надибки проти вершників. Очі Мар'яні закліпали швидко, швидко.

Зустрівшись, коні обнюхувалися. Буланій під Мар'яною важко дихав, одсапувався, фиркав і любовно пряв очима, вухами, до переднього вороного, на якому сидів Онисько Явір.

— Мар'яно... то це ти? — вигукнув сповненим радістю голосом Онисько й пильно припав своїми вже, старечими, очима до її стомленого, поснованого глибокими зморшками матерних страждань обличчя.

— Я... Це я, товаришу Яворе... — ледве вимовила Мар'яна. — Синоч... мій десь... там... — і з очей їй бризнули сльози. — Убили... — вронила задихаючись.

— Та ні ж бо, Мар'яно... Синоч твій, Славко ось... дивися... — поспішив заспокоїти її Онисько. — Живий живісінький... — і він при тому зняв з колін своїх хлопця, підніс догори. — Дивися, ось...

Очі вогнем радості спалахнули Мар'яні. Туга тяжка мов камінь звалилася з грудей їй. Миттю зіскочила з буланого, вітром легким підлетіла до вороного й вихопила з рук Яворових ще в'ялого і немічного Славка притисла до грудей своїх, схвильованих.

— Мій синочку рідний! — і поцілувала в бліде чоло. Очима припала до ще синього обличчя, до шиї тонкої. Побачила: там лежали сині-сині, аж чорні плями. — Хто ж то тебе сину мій, задавити хотів? Хто — кажи?..

— Лиштва — Филімон і Григорій... Зрізували колоски, а я прогоняв їх... Упіймали й давили, давили... Боляче, мамуню... ой, як боляче було мені...

— А деж вони? — спитав Онисько голосом, що повнів наміром помсти й негайної розплати з глитаями.

На нього звела вогкі, вогняні очі Мар'яна, простягла руку показуючи в даль степову:

— Там на ріллях. Незнавалися—то я їх і постріляла...

Онисько Явір і четверо колгоспників сягнули поглядами в степову далечінь, куди, вказала Мар'яна. Там над ріллями, в проміннях ранкового сонця чорними хмарами кружляли степові орли.

— То круки, поживу чують. На смердючу здохлятину вони дуже ласі — зробив висновок Онисько.

А за кілька хвилин невеличкий кінний загін вирушив через Вовчу Балку, шляхом до колгоспу.

Слідом за ним ішов і сторожевий загін піонерів. Попереду їм твердо ступав горнист награвачи в трубу з тонкої міді тривогу.